

СИВОДЕД І. С.,
прокурор відділу
(Спеціалізована прокуратура
у військовій та оборонній сфері
Південного регіону)
аспірант факультету цивільної
та господарської юстиції
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 343.985

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.6.1.31>

ОГЛЯД МІСЦЯ ПОДІЇ ЯК НЕВІДКЛАДНА СЛІДЧА ДІЯ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ УМИСНИХ ВБИВСТВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ПЕРІОД ПРОВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ

Стаття присвячена аналізу наукових підходів щодо визначення сутності організації і тактики огляду місця вбивства військовослужбовців у період проведення бойових дій. Розглянуто проблему формування криміналістичної теорії організації і тактики огляду місця події при розслідуванні вбивства військовослужбовців у період проведення бойових дій. Підкреслено практичне значення вказаної характеристики в організації розслідування вбивства військовослужбовців у період проведення бойових дій, у побудові методичних рекомендацій із досудового розслідування цієї групи кримінальних правопорушень. З урахуванням наукових здобутків криміналістики і результатів нашого дослідження, спираючись на усталений поділ, огляд місця події запропоновано проводити у три етапи (підготовчий, робочий, заключний).

Визначено алгоритм узагальнених дій щодо проведення огляду місця події під час розслідування умисного вбивства військовослужбовця в період проведення бойових дій. Виокремлено певні причини виникнення недоліків досудового розслідування, надано рекомендації щодо тактики проведення огляду місця події. Окреслено коло організаційних питань слідчого до виїзду на місце події, які забезпечать ефективність слідчої (розшукової) дії. Перший етап (підготовку до огляду) присвячено вирішенню низки організаційних питань, які повинні забезпечити ефективність слідчих (розшукових) дій.

Рекомендовано спланувати та реалізувати заходи з метою збереження місця події (забезпечити охорону місця події, передбачити заходи з запобігання / зменшення впливу шкідливих наслідків для членів слідчої групи в результаті раптово початих бойових дій), визначити якісний і персональний склад спеціалістів (експертів) слідчої групи, переконатися у кваліфікації і компетентності фахівців, уточнити необхідний перелік засобів, обладнання, іншого їх забезпечення. Визначено та деталізовано порядок дій слідчого після прибуття на місце події. Обґрунтована мета огляду місця події на робочому етапі.

Ключові слова: умисні вбивства військовослужбовців, кримінальне правопорушення, криміналістична характеристика, кримінальне провадження, досудове розслідування, криміналістична методика та тактика, огляд місця події.

Syvodied I. S. Crime scene investigation as an urgent investigative action in cases of alleged three-degree murders of military servicemen in armed conflicts

The article is devoted to the analysis of scientific approaches to determining the essence of the organization and tactics of inspection of the place of killing of servicemen during hostilities. The problem of formation of the criminological theory of the organization and tactics of inspection of a scene at investigation of murder of servicemen, during carrying out of military operations is considered. The practical significance of this characteristic in the organization of the investigation of the murder of servicemen during the hostilities, in the construction of methodological recommendations for the pre-trial investigation of this group of criminal offenses is emphasized. Taking into account the scientific achievements of criminology and taking into account the results of our study, based on the established division, the review of the scene is proposed to be conducted in three stages (preparatory, working, final).

The algorithm of the generalized actions concerning carrying out inspection of a scene during investigation of premeditated murder of the serviceman during carrying out of hostilities is defined. Certain reasons for the shortcomings of the pre-trial investigation have been identified and recommendations on the tactics of conducting a scene inspection have been substantiated. The range of organizational issues of the investigator before leaving for the scene is outlined, which will further ensure the effectiveness of the investigative (search) action.

The first stage, preparation for the review, is devoted to the decision of a number of organizational questions which should provide further efficiency of investigative (search) actions. It is recommended to plan and implement measures to preserve the scene (ensure protection of the scene, provide measures to prevent / reduce the impact of harmful consequences for members of the investigation team as a result of sudden hostilities) and determine the quality and personnel of specialists (experts) of the investigation team. In qualification and competence of experts, to specify the necessary list of means, the equipment, other providing of experts. The procedure of the investigator's actions after arriving at the scene was determined and step by step. The purpose of the inspection of the scene at the working stage is substantiated.

Key words: *three-degree murder of military servicemen, criminal offences, criminal characteristics, criminal proceedings, pre-trial investigation, criminal methods and tactics, crime scene investigation.*

Вступ. Огляд місця події (далі – ОМП) є однією із фундаментальних слідчих (розшукових) дій, від повноти та своєчасності якої залежить якість і результат розслідування у кримінальному провадженні. Відповідно до ч. 1 ст. 237 КПК України слідчий (прокурор) проводять огляд місця (місцевості, приміщення), предметів, речей і документів з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення. ОМП відносять до невідкладних слідчих (розшукових) дій, а його суть полягає у безпосередньому сприйнятті, дослідженні, оцінці й фіксації слідчим (прокурором) обстановки, слідів та об'єктів, які стосуються кримінального правопорушення, їх станів і взаємозв'язків для з'ясування події, механізму злочину і його обставин, які мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні [1, с. 573–574].

Важливість і терміновість проведення ОМП підтверджується необхідністю оперативного отримання інформації для встановлення особи злочинця та організації його розшуку, а також проведення інших слідчих (розшукових) дій, спрямованих на розкриття кримінального правопорушення. ОМП є необхідним у випадках, коли обставини дозволяють припустити, що можливе виявлення речових доказів, встановлення змін в оточуючій обстановці, верифікація інших слідів злочину.

Відповідно до положень теорії криміналістики місцем події вважається приміщення або місцевість, де вчинено злочин або де є матеріальні сліди, пов'язані з вчиненням злочину. Місце події та місце злочину не завжди збігаються [2, с. 89]. Таке місце може знаходитися не обов'язково там, де настають шкідливі наслідки. У процесі скоєння одного кримінального правопорушення може бути кілька місць подій: злочин може готуватися в одному місці, розпочатися та/чи мати продовження в другому місці, а закінчуватися – в іншому місці.

На думку І.М. Якимова, слідчий огляд – слідча дія, спрямована на встановлення матеріальних даних, які мають значення для розкриття злочину та викриття особи злочинця [3, с. 197].

Як вважає Є.І. Макаренко, поняття «місце події» є набагато ширшим, ніж «місце злочину», оскільки місце злочину – це територія, площа, ділянка, на якій відбулася злочинна дія. Під місцем події він розуміє територію (приміщення, ділянку місцевості), у межах якої відбувалася злочинна подія або були виявлені її наслідки, з усіма пов'язаними між собою та із зазначеною подією наслідковими і просторовими слідами, зв'язками, об'єктами злочинних посягань, знаряддями злочину і змінами у матеріальній обстановці, які є важливими для органів досудового розслідування [3, с. 210].

Саме тому встановлення дійсного місця події та його огляд слідчим мають виняткове значення для розслідування конкретного злочину, адже місце події містить важливу інформацію про хід злочину та осіб, які його вчинили. Воно є фрагментом об'єктивно існуючої події, у якому зафіксовано її окремі деталі (характеристики); містить об'єктивну інформацію про подію злочину, що виражено у зміні обстановки, в наявних слідах перебування злочинця або інших осіб, у слідах дій злочинця та їхніх наслідках, інших даних, що дозволяють відтворити повно або частково модель злочину та його обставини. Кожний злочин призводить до змін матеріальної обстановки, що відображається у свідомості та сприйнятті людей. Зміни в обстановці можуть бути виявлені при ОМП, досліджені і використані в якості доказів.

Проблемам, які виникають під час проведення ОМП, у спеціальній криміналістичній літературі приділено значну увагу. Вагомий внесок у розробку цих питань зробили науковці О.Я. Басєв, Р.С. Белкін, М.С. Бокаріус, А.І. Вінберг, Ф.В. Глазирін, С.П. Дідковська, Ю.І. Ільченко, О.Н. Колесниченко, В.П. Колмаков, В.О. Коновалова, Є.І. Макаренко, І.А. Матусевич, С.П. Митричев, В.О. Одерій, В.І. Попов, Е.А. Разумов, О.С. Саїнчин, М.В. Салтєвський, Д.О. Турчин, М.Л. Цимбал, В.Ю. Шепітько, І.М. Якимов та інші. У їх працях вони здебільшого розглядали загальні питання проведення ОМП, методи та способи їх проведення, виділяли стадії, надавали рекомендації щодо типових місць пошуку певних слідів залежно від виду злочину та способу його вчинення.

Деякі науковці, зокрема В.І. Алексейчук, М.І. Єнікєєв, В.Ю. Шепітько, досліджували питання психології огляду місця події й видів відображення події злочину. У криміналістичній літературі загальні питання тактики проведення ОМП викладені досить повно, проте ми не знайшли ґрунтовних досліджень щодо розслідування умисного вбивства військовослужбовця в період проведення бойових дій.

Аналіз літератури, присвяченої розслідуванню умисного вбивства військовослужбовця в період проведення бойових дій, свідчить про необхідність розробки цих питань, зокрема щодо можливих дій, що необхідно здійснити, методів, які доцільно використовувати, переліку питань, які необхідно вирішити. Тактичні рекомендації повинні враховувати ситуаційний чинник, тобто які саме тактичні прийоми і комбінації необхідно розробляти відповідно до типових ситуацій, що виникають під час проведення слідчої (розшукової) дії.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування та розробка практичних рекомендацій щодо ефективного та успішного проведення ОМП при розслідуванні умисних вбивств військовослужбовців у період проведення бойових дій.

Результати дослідження. Огляд – це цілеспрямована детально спланована та ефективно організована діяльність. Огляд є «продуктивною» слідчою (розшуковою) дією та надає значний обсяг доказової інформації, яка стосується усіх складників складу злочину, його об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта, суб'єктивної сторони.

Огляд – складна криміналістична техніка, застосування якої потребує певних знань, тактичних прийомів і засобів. Р.С. Белкін зазначав, що огляд як спосіб безпосереднього сприйняття слідчим матеріальних слідів злочину і злочинця історично був однією із небагатьох слідчих дій, які використовувалися для збирання й дослідження доказів [4, с. 240]. Специфіка сприйняття відбитків кримінального правопорушення визначає як тактику ОМП, так і тактичні прийоми як елементи певної системи.

В.О. Коновалова підкреслює, що ОМП має специфіку, яка виокремлює його від інших слідчих (розшукових) дій: 1) ОМП має на меті виявлення доказів, характер яких визначається особливостями скоєного злочину, способом його приховування; 2) при виявленні певної інформації слідчий повинен вирішити питання щодо її приналежності до розслідуваного злочину та оцінити її доказове значення [4, с. 117].

Результати огляду місця події сприяють виявленню ознак умисного вбивства військовослужбовця в період проведення бойових дій, особливо у ситуаціях, коли відомо лише про місце і час вбивства, а інформація про труп та місце його знаходження невідомі. Зволікання з виїздом на місце події може мати незворотні негативні наслідки (призвести до значущої зміни обстановки, спотворення чи втрати слідів злочину, появи на місці події нових слідів і матеріальних об'єктів, які можуть ввести слідчого в оману). Додатково необхідно враховувати, що ОМП дає підстави для обґрунтування та формування слідчих версій, вибору тактики та напряму розслідування. Саме тому у невідкладних випадках законодавець дозволяє проводити ОМП ще до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань [5, с. 273].

На можливість негайного проведення ОМП може вплинути і загрозлива оперативна обстановка в ході бойових дій, коли обмаль часу на розгортання тактичної операції для огляду місця пригоди у зв'язку з евакуацією потерпілих і вбитих, можливим новим початком бойових дій. У такому випадку насамперед рекомендують проведення основних слідчих (розшукових) дій, які допоможуть слідчому відтворити (змодельовати) картину вчиненого злочину. Наголосимо, що втрачені (змарновані, не повністю використані) можливості під час проведення первинного ОМП не будуть компенсовані ні повторними, ні додатковими оглядами.

Узагальнені дані за 2015-2020 роки, які наводяться в юридичній літературі, свідчать, що у більшості випадків (54%) час із моменту надходження заяви про злочин до початку ОМП становить 1,5 години, причому середня результативність цих оглядів дорівнює $1,4 \pm 0,3$ сліду, що вилучається з одного огляду. Серед опитаних слідчих 72% [95% ДІ: 61,84 – 81,82] засвідчили, що ОМП є найбільш ефективною слідчою (розшуковою) дією для отримання інформації про злочин, проте її визнали найскладнішою 42% [95% ДІ: 38,46 – 49,47] опитаних.

Не можливе тривале збереження обстановки на місці події в умовах діяльності військових підрозділів, зміни часу доби та погоди, тому результат встановлення і фіксації доказів залежить від: 1) ґрунтовної підготовки такої слідчої (розшукової) дії; 2) ступеню володіння слідчим специфікою та навичками з тактики проведення ОМП з урахуванням особливостей умисного вбивства військовослужбовця в період проведення бойових дій; 3) навичок і вмінь слідчого щодо організації ефективної діяльності інших учасників слідчих дій в обстановці взаєморозуміння та взаємодії з урахуванням психології та функцій кожного учасника слідчо-оперативної групи. Тому пропонується надавати пріоритет у кримінальному провадженні саме тим слідчим, які мають позитивний досвід досудового розслідування подібних злочинів, оскільки для ефективного ОМП важливе значення має така форма судження як умовивід за аналогією [6, с. 315–321].

За результатами проведеного дослідження пропонуємо окреслити такі причини суттєвих недоліків досудового розслідування, зокрема недотримання (неналежного виконання) рекомендацій щодо тактики проведення ОМП:

1) комплектація органів досудового розслідування кадрами без достатнього досвіду роботи чи професійного рівня (74% [95% ДІ: 66,48 – 80,34] слідчих мають стаж роботи не більше 5 років, лише 11% [95% ДІ: 9,42 – 14,08] працюють понад 10 років;

2) деякі недоліки проведення ОМП пов'язані з неналежним у працівників слідства рівнем знань положень КК і КПК України, криміналістики, юридичної психології;

3) незважаючи на достатню кількість правових норм кримінального процесуального законодавства, які регламентують проведення слідчих дій і ОМП, частина положень, що в них містяться, потребує деталізації та уточнення;

4) через недостатній рівень технічного забезпечення органів досудового розслідування (здебільшого лише фотоапарат або відеокамера) встановлено малий відсоток використання технічних засобів під час ОМП (ми рекомендовано обов'язково перед оглядом місця пригоди обстежити територію майбутнього огляду спецзасобами повітряної розвідки («дронами»), активно застосовувати тепловізори, прилади нічного спостереження, які повинні бути у наявності в експертів і членів слідчо-оперативної групи);

5) через відсутність єдиної думки науковців щодо деяких фундаментальних визначень (поняття «місце події»), організація проведення слідчої (розшукової) дії, тактика огляду місця події) необхідним є формування єдиного підходу до питання проведення ОМП під час навчання слідчих.

З урахуванням наукових здобутків криміналістики і результатів нашого дослідження, спираючись на усталений поділ ОМП на три етапи (підготовчий, робочий, заключний), запропонований алгоритм узагальнених дій щодо проведення ОМП під час розслідування умисного вбивства військовослужбовця в період проведення бойових дій [7, с. 71].

Перший етап (підготовка до огляду) присвячений вирішенню низки організаційних питань, які повинні забезпечити ефективність слідчих (розшукових) дій. Під час цього етапу до виїзду на місце події необхідно:

1. Ознайомитися з інструкціями, наказами, які встановлюють правила проведення ОМП при огляді трупа в умовах бойової обстановки.

2. Спланувати та реалізувати заходи з метою збереження місця події (забезпечити охорону місця події, передбачити заходи з запобігання / зменшення впливу шкідливих наслідків для членів слідчої групи в результаті раптово розпочатих бойових дій).

3. Визначити якісний і персональний склад спеціалістів (експертів) слідчої групи, переконатися у кваліфікації і компетентності фахівців, уточнити необхідний перелік засобів, обладнання, іншого забезпечення фахівців для проведення ОМП. Враховуючи умови роботи слідчої групи (під час проведення бойових дій, із загрозою початку обстрілу), необхідно залучати бойову охорону для членів слідчої групи, яку повністю забезпечити зброєю та засобами індивідуальної допомоги, за потреби – військовим броньованим транспортом. Якщо об'єкти огляду (трупи) розміщені на значній площі, численні і різноманітні, доцільно залучати кількох спеціалістів судово-медичної експертизи. Під час ОМП використовують криміналістичні прилади, ультрафіолетові освітлювачі, металошукачі, електронно-оптичні біноклі.

4. Необхідно ретельно підбирати учасників ОМП. За фактами вбивства військовослужбовця варто залучати командування підрозділів, у яких проходив службу загиблий, а також працівників служби військового правопорядку для можливого переслідування і затримання підозрюваних до вбивства осіб.

5. Надати працівникам оперативних підрозділів доручення щодо встановлення свідків-очевидців, які спостерігали вбивство військовослужбовця, та виявлення очевидців, які можуть надати криміналістично-значущу інформацію і можуть будуть допитані в якості свідків.

6. Забезпечити наявність і робочий стан засобів криміналістичної техніки («слідча валіза»), необхідних додаткових технічних засобів з урахуванням специфіки розслідування та умов ОМП (оптичні та вимірювальні прилади, засоби для складання плану місцевості, пакувальні та маркувальні матеріали для тіл і їхніх фрагментів, вилучених речових доказів).

7. За необхідності слід підготувати:

а) для упорядкованого і системного ОМП – великомасштабні карти, схеми, плани території;

б) транспортні засоби (літаки, автомобілі, човни, гелікоптери, всюдиходи, спеціальну військову техніку).

8. Кількість учасників огляду (поняті, спеціалісти, допоміжний персонал, охорона), одиниць і видів транспорту, технічних засобів залежать від обсягу роботи (територія, кількість об'єктів, складність завдання), тому склад і кількість учасників ОМП, оснащення визначає слідчий. Перед виїздом на місце події слідчий разом зі спеціалістами мають розробити покрокову технологічну програму дій учасників, за допомогою карт і схем розподілити ділянки для роботи кожної групи, визначити вузлові об'єкти, прийоми і методи огляду, послідовність дій. Необхідно провести детальний інструктаж всіх учасників ОМП.

9. Слідчий повинен підготувати бланки кримінально-процесуальних документів, бланки для опечатування, пакувальний матеріал.

10. Якщо підлягає огляду велика місцевість і немає можливості встановити кордони огляду, слідчий, враховуючи вказані обставини, забезпечує огляд необхідною кількістю понятих, розділяє їх на групи огляду та забезпечує членів групи огляду засобами зв'язку [8, с. 115].

Слідчий після прибуття на місце події виконує такі дії:

1) вживає заходи щодо запобігання, ліквідації або зменшення шкідливих наслідків злочину;

2) організовує надання невідкладної медичної допомоги потерпілим;

3) оцінює умови огляду, встановлює, чи можна на території місця події знаходитися учасникам огляду без шкоди для їх здоров'я;

4) з'ясовує, чи вжиті заходи для індивідуального захисту та забезпечення безпеки, оцінює ступінь можливої загрози для членів ОМП;

5) видаляє з місця події усіх сторонніх осіб та вживає заходів щодо їх недопущення під час огляду;

6) за допомогою опитувань очевидців одержує попередню інформацію, яку можна взяти до уваги під час огляду, встановлює, які зміни, ким і з якою метою були здійснені на місці події;

7) з'ясовує коло учасників ОМП і проводить з ними відповідний інструктаж (первинний, повторний, уточнюючий), роз'яснює їм права і обов'язки;

8) здійснює інші дії, які зумовлені обставинами на місці події, вживає заходи, спрямовані на забезпечення огляду місця події, на покращення таких умов, забезпечує військову допомогу для обстеження місцевості для ліквідації можливо замінованих об'єктів [9].

Переходячи до робочого етапу ОМП, слідчий разом зі спеціалістами оглядають місце події з метою:

1) встановлення події злочину;

2) забезпечення безпеки території, яку потрібно оглянути, встановити, які основні об'єкти підлягають огляду;

3) встановлення, на якій відстані знаходяться об'єкти огляду, яким чином вони взаємно розташовані, як вони пов'язані з іншими елементами обстановки;

4) залучення поліцейських, військових, службовців Національної гвардії для охорони місця події;

5) надання інформації щодо послідовності дій осіб, які беруть участь в огляді.

Від того, якими є характер, масштаб події і наскільки очевидним є механізм правопорушення, залежить ретельність огляду і фіксації обстановки. Деякі фахівці вважають, що якщо картина злочину є зрозумілою і особа правопорушника встановлена, то немає необхідності у ретельному обстеженні усіх деталей обстановки [4, с. 92–93]. Ми не можемо розділяти таку думку, тому що огляд місця події необхідно проводити ретельно та повно, з урахуванням усіх версій щодо характеру події та її обставин. Не відразу в процесі огляду обстановки на місці події слідчий може об'єктивно встановити цінність речового доказу, тому необхідно максимально фіксувати усі наявні сліди, які відображають подію.

Огляд підводного джерела, де знаходився або знаходиться труп, повинен здійснити водолаз, якого інструктує слідчий і профільні спеціалісти, бажано з використанням фото- чи відеозйомки. Пізніше водолаз може бути допитаний як свідок. До протоколу огляду додаються малюнки, схеми, плани, матеріали фотозйомки, відеозапис. У протоколі огляду слідчий зазначає місце події (вулиця, територія підприємства, близькість лісових насаджень, розташування підрозділів терористичних угруповань), інтенсивність бойових дій, стан і напрямок руху бойової техніки.

Застосовують орієнтуючу, оглядову, вузлову і детальну фото- / відеозйомку. На схемах і планах позначають місце події, взаємне розташування об'єктів, допускається оформлення спеціальним протоколом вилучення та огляд зброї, який додають до основного процесуального документа, а вибухові пристрої після їх огляду та фіксації ліквідуються на місці.

Висновки. Проведено аналіз наукових підходів щодо визначення сутності організації і тактики огляду місця вбивства військовослужбовців у період проведення бойових дій. Розглянуто проблему формування криміналістичної теорії організації і тактики огляду місця події при розслідуванні вбивства військовослужбовців у період проведення бойових дій. Підкреслено практичне значення вказаної характеристики в організації розслідування вбивства військовослужбовців у період проведення бойових дій в побудові методичних рекомендацій із досудового розслідування цієї групи кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Харків : Право, 2019. С. 573–574.
2. Настільна книга слідчого. Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Київ, 2011. С. 88–90.
3. Криміналістика : підручник / за ред. А.Ф. Волобуєва. МВС України, Хар. нац. ун-т. внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2011. 666 с.
4. Шепітько В.Ю. Криміналістика : енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / за ред. В.Я. Тація. Харків : Право, 2012. 560 с.
5. Антипов В.І. Кримінальний кодекс України в контексті міжнародного права та практики Європейського суду з прав людини: правові норми, судова практика, науково-практичний коментар. Харків : Право, 2019. С. 268–281.
6. Багрій М. Взаємодія слідчого з працівниками підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. *Вісник Львівського університету. Серія «Юридична»*. 2013. Вип. 57. С. 315–321.
7. Саїнчин О.С. Розкриття і розслідування умисних вбивств: концептуальні і практичні основи : монографія. Одеса : Юрид. літ., 2004. 408 с.
8. Саїнчин О.С. Розслідування умисних вбивств: теорія та практика : монографія. Запоріжжя; Одеса : Бровкін О.В., 2012. 408 с.
9. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ МВС України від 7 липня 2017 року № 575. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text>.

